
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 903.22(477.83)

БІЛУЩАК Т.М.

ЗБРОЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА (ЗА АКТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Аналізується процес формування наукових знань про середньовічне озброєння Львівського середмістя. Подано характеристику найважливіших інвентарів XV–XVII ст., більшість з яких слабо залучені в історичних роботах, та обставини появи і розповсюдження вогнепальної зброї у Львові.

Ключові слова: інвентарі, акти, вежі, вогнепальна зброя, ливарництво, середньовічний Львів.

Новизна дослідження та його актуальність. Документальні джерела є важливим елементом для аналізу та опрацювання щодо вивчення і вирішення певних питань розвитку військово-історичної науки. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій та досліджень артилерії на Галичині, постає питання комплексного дослідження львівської артилерії, яка на даний час не є систематизована і до кінця не вивчена. Цим зумовлена актуальність пропонованої статті.

Стан дослідження проблеми. Значну інформацію про озброєність та описи інвентарів міститься в працях таких дослідників, як О. Чоловського, М. Грушевського, Й. Гронського [1–3]. Багато уваги приділив вивченню проблеми використання вогнепальної зброї у Львові відомий польський архівіст К. Бадецький [4–7]. Певний джерельний матеріал щодо холодної та вогнепальної зброї проаналізував Львівський дослідник Б. Мельник [8–13].

Білушак Тетяна Миколаївна, аспірант кафедри історії України та етнокommунікації, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів.

© Білушак Т.М., 2013

Середньовічна артилерія в Україні вивчалася київським дослідником О. Мальченко, який підготував низку робіт з історії розвитку артилерії та системи державних арсеналів на українських землях у XV–XVII століттях [14–15].

Метою автора є аналіз на підставі публікацій та архівних джерел щодо озброєності Львівського середмістя XV–XVII ст.

Більшість документів, які становлять важливу складову з історії середньовічного Львова збереглися у складі міського архіву, який зараз включений у склад Центрального державного історичного архіву України у Львові. Зокрема, на цих матеріалах можна розкрити питання щодо термінології, кількості, різновидів озброєння міста Львова [16].

Зброя міста була зосереджена, переважно у приміщеннях оборонних веж середмістя, яких нараховувалось спочатку 18, а згодом збільшилось до 25. Кожна з башт мала утримуватись коштом певного міського цеху.

Найбільш повніший облік важливої інформації про озброєність Львова міститься у фонді № 52 – “Магістрат міста Львова”. У першому описі – це справи: 42 – “Декрети, акти ревізій, перелік боеприпасів, та інші документи про наявність, збереження, та нагляд за матеріалами озброєння і військового спорядження міських арсеналів” (1496–1650 pp.); 43 – “Декрети, акти ревізій, перелік боеприпасів, та інші документи про наявність, збереження, та нагляд за матеріалами озброєння і військового спорядження міських арсеналів” (1651–1730 pp.); 46 – “Акт люстрації міських укріплень” (1648); другому – 656 – “Книга протоколів магістрату про проведення ревізії цехових веж” (1643–1648 pp.), 657 – “Книга протоколів провізорів міського арсеналу про проведення ревізії складів зброї та цехових веж” (1665–1710 pp.), 658 – “Акт ревізії 21-ї вежі на території міста” (1666 p.), 659 – “Реєстри гармат міського арсеналу” (1752–1763 pp.). У документах цих справ багато інформації стосовно ревізій оборонних башт львівських цехів у XVI – XVII ст.

Аналізуючи матеріали ревізій цехових веж, можна зробити висновок про перевагу вогнепальної зброї та зброї на ратищах. Клінкової холодної зброї порівняно було мало.

Як видно з актових джерел XVII ст., артилерійське озброєння веж було явно недостатнім. Так, з “Книги протоколів магістрату про проведення ревізії цехових веж” у 1643 р. на вежах стояло всього 12 гармат малих калібрів, причому деякі з них були взяті з Міського арсеналу [17], а вже “Акт ревізії 21-ї вежі на території міста” у 1666 р. – 15 гармат [18]. Ці незначні цифри пояснюються тим, що гармата була дуже коштовним предметом озброєння, мало який цех міг придбати її – це було під силу лише місту.

Згідно з “Книгою протоколів магістрату про проведення ревізії цехових веж” у 1643 р. на 19 вежах Львова знаходилося 130 мушкетів, 82 гаківниці, 23 рушниці і 10 самопалів. На цю кількість припадало 300 куль, тобто трохи більше одної на ствол. Втім забезпеченість порохом була недостатньою – його загальна кількість складала 24,5 камені, 3,5 колоди, 6 діжок і 5 фунтів. Практично на всіх вежах знаходилися арбалети. Загальна їх кількість складала 40. Були це арбалети фортечні чи ручні, в акті ревізії не зазначено.

Зокрема, показовими є матеріали справи 658 “Акт ревізії 21-ї вежі на території міста”, в якій не тільки перераховується кількість зброї, а й надана характеристика її стану і стану самих веж [18].

В XVII ст. у вежах міста чисельність військової одиниці зброї складала 15 малокаліберних гармат, 126 гаківниць, 144 гнотові мушкети, 25 мушкетів із замками. В наявності було 289 ядер, 3 мішки куль і 575 куль окремо, 14,75 каменів пороху. Як бачимо, кількість одиниць зброї у порівнянні з 1643 р. збільшилася, як і кількість боеприпасів, але кількість пороху зменшилася. В той же час стан зброї не завжди був задовільним. Так, у вежі мечників з 4 гаківниць 3 були іржаві, 3 мушкети із замками – іржаві, пороху, куль і олова нема. У вежі ткачів було 2 гаківниці, з них одна несправна, друга – без ложі, 5 несправних мушкетів без лож [18].

Крім того, в наявності було 42 арбалети. Як і раніше, значною залишалася кількість захисного озброєння: 221 неповний обладунок, 11 повних, 2 кольчуги. Майже повністю зникли окремі деталі обладунків (шишаки, нашійники

тощо). Зменшилася і кількість холодної зброї, наприклад, алебард було 63, шефелінів – 51, списів – 11, бердишів – 2. Кількість холодної зброї ближнього бою майже не змінилася.

Майже аналогічна картина спостерігалася і в 1692 р. [19]. Кількість гармат залишалась такою ж, зменшилась кількість мушкетів і гаківниць. Кількість холодної зброї також дещо зменшилася.

Запаси зброї у Міському арсеналі, поповнення яких фінансувалось містом, були порівняно багатшими. Як показує акт ревізії арсеналу у 1669 р. “Книга протоколів провізорів міського арсеналу про проведення ревізії складів зброї та цехових веж”, тут було 18 гармат, здебільшого малих калібрів. Крім того, 8 гармат знаходилося на Галицькій брамі, з них одна важка 24-фунтова на колісному лафеті, по одній – у вежах кравців, шевців і римарів [21].

Крім того, в цьому арсеналі знаходилося 9 мортир, з них 8 великих. По одній мортирі мали Галицька брама. Ядра до гармат лічили не окремими одиницями – їх було 4955. Сюди треба додати 166 картечних ядер, 337 мортирних, облитих оловом, 67 картечних снарядів до мортир (щось на зразок шрапнелі). Згадуються, крім того, картечі, оправлені в бляху (без зазначення кількості).

Ручну вогнепальну зброю представляли 63 гаківниці, 58 ігнотових мушкетів, 1 мушкет з колісцевим замком, 3 сміговниці і 2 рушниці. Тут же зберігалися так звані органки – своєрідна зброя, яка являла собою кілька рушничних стволів на одному лафеті. Це давало можливість концентрації вогню і ведення його залпами. У Міському арсеналі знаходились один комплект шестиствольної органки і 3 п'ятиствольні.

Як бачимо, кількість ручної вогнепальної зброї в арсеналі була меншою, ніж у цехових вежах, проте кількість боеприпасів набагато більша.

Та ж тенденція зберігалася і пізніше. За актом ревізії 1686 р. в арсеналі було 28 гармат, 14 мортир, 32 гаківниці, 25 півгаків із замками і 60 ігнотових, 2 сміговниці, 1 мушкет із замком, 14 ігнотових, 1 яничарка, 5 органок [20].

Поява артилерії позитивно вплинула на піднесення ливарництва та металообробки. Протягом XIV–XVI ст.

найважливішим осередком у виготовленні гармат та визначними майстрами цієї спеціалізації знаходилися у Львові. Перші документальні згадки про використання вогнепальної артилерії на землях Польського королівства, до складу якого входили західноукраїнські землі, відносяться до 1383 року. Поштовх у розвитку новітньої зброї припадає на роки правління короля Ягайла, за чією волею перші пушкарі з'явилися у Львові [14, с. 192]. Перші відомості про майстрів – людвісарів у Львові з'являються у міських документах у першій половині XV ст. Так, міське управління мало свого ливарника, який займався відливанням гармат для міста та виготовленням пороху. У 1414 р. була створена модель і відлиті перші гармати львівським ливарником Лаврентієм Гелленбазеном. В 1468 р. у Львові було засновано перший ливарницький заклад – людвісарню біля Краківської брами, а на початку XVI ст. друга – біля Галицької брами. Великого успіху здобув ливарник на ім'я Ян, котрий працював з 1475 р. у міській людвісарні. Документи називають його магістром ливарників, ректором гармато-відливачів. Отже, ливарники забезпечували міський арсенал гарматами, бомбардами, навіть виготовляли селітру та порох [21, с. 116]. Імена львівських ливарників гармат XVI ст. згадуються в історичних документах, це, наприклад, Галуш Сворча, Бартош Вейсе, Лукаш, Леонард Герле, Мельхіор Герле, Даниїл Крал [15, с. 151–155]. Проте найвищого піднесення львівське ливарництво досягло в другій половині XVI ст. за Леопарда Герле. Як засвідчують документи, після смерті ливарника Лукаша (1542 р.) ливарня біля Галицької брами не працювала протягом двох років: не могли знайти відповідного майстра на терені Львова [5].

Після пожежі 1527 року, коли місто Львів було винищене, а гарматний парк майже весь згорів, його потрібно було відновлювати своїми силами, тобто силами найманих пушкарів. Майстер Бартош Вейсе, котрий служив у Львові пушкарем-ливарником з 1521 року, активно займався виробництвом вогнепальної артилерії XVI ст. і відливав гармати, які зберігалися у міському арсеналі ще наприкінці XVII – на початку XVIII ст. У “Реєстрі арсеналу міста Львова”

від 1 червня 1665 р., наприклад, фіксуються 2 довгі гармати з ложами 1529 року виготовлення, що згадуються в інвентарях 1671, 1673, 1675 та 1686 років [6, с. 49].

Гармата Лукаша, відлита майстром у 1538 р., відома з інвентарів 1673, 1675 і 1686 років [6, с. 83].

Гармати, виготовлені Л. Герле, протягом багатьох десятиків років знаходились на львівських оборонних вежах і завжди були готові захищати місто.

Коли у вересні 1704 р. шведам підступно вдалося захопити Львів, ними було завдано великої шкоди арсеналові. Загарбники вивезли з міста понад 200 возів награбованих цінностей, зброю, в тому числі і 120 гармат, серед яких були і гармати майстра Л. Герле. На околиці міста (у Збоїськах) вони частину гармат підірвали, а решта закували залізними чопами затравочні отвори [23, с. 108].

У середині XVIII ст. фінансове становище Львова було тяжким. Щоб поправити його, міське управління одержало дозвіл короля на продаж пошкоджених шведами гармат. У 1753 р. їх закупив князь Ієронім Радзівіл і вивіз у замок Несвіж. З 37 вивезених гармат 13 були з гербами міста Львова, серед яких були і цінні бронзові гармати Л. Герле. В період поділу Польщі гармати з замку Несвіж були вивезені російськими солдатами в глиб Росії і тільки з часом частину з них вдалось повернути в замок [5, s. 12].

Масивна гармата сина Леонарда Герля – Мельхіора, котра збереглася до нашого часу, з'явилася для оборони міста у 1573 р. з відомим девізом “FELIX CIVITAS QUE PROVIDET BELLA TEMPORE PACIS 1573”. На донній частині знаходиться дата і великий герб Львова в округлому написі “ARMA CIVITATIS LEOPOLIENSIS”, а також ім'я майстра “MALCHER HERL” [24, с. 376–376]. Гармати 1573 р., виготовлені Мельхіором Герлем, згадуються в інвентарях львівського цейхгаузу 1671, 1673, 1675 та 1686 років [7, с. 14].

Певне уявлення про вогневий потенціал арсеналу Львівського замку можемо скласти з інвентарів 1495, 1534, 1558 рр. [25; 26]. В інвентарі 1495 р. знаходимо 9 гармат: 1 тарасницю, 5 гаківниць, 1 гуфницю, 1 півгуфницю, 1 півтарасницю та 14 рушниць, забезпечених трьома бочками нового та п'ятнадцятьма бочками неготового пороху, а також двома діжками куль для тарасниць, гаківниць та рушниць.

З інвентаря 1534 р. прослідковуємо ті ж гуфниці, півтарасницю, тарасниці та гаківниці, що були на замковому озброєнні 40 років тому, а кількість рушниць взагалі зменшилася удвічі. З нових стволів додалося лише 10 кіз, що говорить про модернізацію арсенального забезпечення, яка призвела до заміни гаківниць.

У середині XVI ст. з інвентаря 1558 р. не помічаємо суттєвих змін стану замкового арсеналу Львова. Прослідковується збільшення кількості гаківниць з шести до тринадцяти, а також з'явилися 4 нові залізні довгоствольні гармати. В замку знаходилися ті ж 3 тарасниці у ложах; 10 кіз; 6 рушниць; 2 гуфниці; 1 маленька гарматка в ложі на колесах. Отже, оновлення арсеналу замку привело до зростання та заміни певних видів зброї на інші.

Висновки. Таким чином, як свідчать актові джерела, вогнепальна зброя у XV–XVII ст. була важливим засобом активізації оборони міста Львова. Зброя взагалі, а особливо вогнепальна, належала до найкоштовнішого спорядження. Тому ретельно обліковувалась у чисельних інвентарях. Звичайно, врахувати всі документи про озброєння такого міста, як Львів, неможливо без повного опрацювання всього міського архіву. Тому, ця тема потребує подальшого і глибшого вивчення, зокрема уточнення термінології і цифрових даних.

Перспективним у подальших дослідженнях є ретельний аналіз музейних фондів. Аналіз сукупності всіх даних дозволить створити цілісну картину стану вогнепального потенціалу у Львові.

1. *Czołowski A.* Wysoki Zamek / Aleksander Czołowski. – Lwów, 1910. – S. 126.
2. *Грушевський М.* Опись Львівського замку р. 1495 / М. Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т. 13. – Кн. 4. – С. 1–12.
3. *Гронський Й.* Оборонні споруди середньовічного Львова / Й. Гронський // Жовтень. – 1979. – № 6. – С. 117–125.
4. *Badecki K.* Sredniowieczne ludwisarstwo Lwowskie / K. Badecki. – Lwów, 1921. – S. 108.
5. *Badecki K.* Leonard Herle Ludwisarz i jego Lwowskie dziata / K. Badecki. – Lwów, 1932. – S. 68.
6. *Badecki K.* Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunta I / K. Badecki. – Lwów, 1921. – S. 106.

7. *Vadecki K.* Melchjor Herle i Jan Milner lwowscy ludwisarze renesansu: 1572–1588: studium archiwalno-muzealne / K. Vadecki. – Lwów, 1935. – S. 33.
8. *Мельник Б.* Меч / Б. Мельник // Наукові записки: Львівський історичний музей. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 95–105.
9. *Мельник Б.* Шабля / Б. Мельник // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1994. – Вип. 1/2. – С. 252–271.
10. *Мельник Б.* Львівські зброярі / Б. Мельник // Наукові записки: Львівський історичний музей. – Львів, 1999. – Вип. 8. – С. 111–123.
11. *Мельник Б.* Львівські зброярі. 2. Мечники / Б. Мельник // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів: Новий час, 2000. – Вип. 9. – С. 67–74.
12. *Мельник Б.* Львівські зброярі XV–XVIII ст. 2. Мечники / Б. Мельник // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів: Новий час, 2001. – Вип. 10. – С. 46–57.
13. *Мельник Б.* До питання про стан озброєності укріплень Львова у другій половині XVII ст. / Б. Мельник // Наукові записки: Львівський історичний музей. – Львів, 1997. – Вип. 6, ч. 1. – С. 194–199.
14. *Мальченко О.* Арсенали українських замків XV–середини XVII ст. / О. Мальченко. – К., 2004. – 398 с.
15. *Мальченко О.* Артилерія на українських землях у XIV–XV століттях / О. Мальченко. – К., 2005. – 184 с.
16. Центральний Державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ), фонд № 52.
17. ЦДАЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 656.
18. ЦДАЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 658.
19. ЦДАЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 43.
20. ЦДАЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 657.
21. *Кісь Я.П.* Промисловість Львова у період феодалізму / Я.П. Кісь. – Львів, 1968. – 116 с.
22. *Charewiczona L.* Lwowskie organizacje Zawodowe za czasow Polski przedrozbiorowej / L. Charewiczona. – Lwów, 1929. – S. 151–155.
23. *Лазечко П.* З глибини віків (Хто виливав Львівські гармати). / П. Лазечко // Наукові записки: Львівський історичний музей. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 106–109.
24. *Grodzicka M.* Zabytkowe dzaiła spizowe w zbiorach polskich / M. Grodzicka // Studia i materisly do historii wojskowosci. – Warszawa, 1960. – № VI/2. – S. 358–414.
25. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LVI, sygn. L. 1, cz. I, f. 13–20 v.
26. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LVI, sygn. L. 1, cz. I, f. 86.

Надійшла до редколегії 14.03.2013 р.

Рецензент: *Ю.В. Бураков*, кандидат історичних наук, доцент, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Билущак Т.М.
ОРУЖИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО ЛЬВОВА (ПО АКТОВЫМ ИСТОЧНИКАМ)

Анализируется процесс формирования научных знаний о средневековом вооружении Львовского центра города. Дана характеристика важнейших инвентарей XV–XVII вв., большинство из которых слабо вовлечены в исторические работы, и обстоятельства появления, а также распространения огнестрельного оружия во Львове.

Ключевые слова: инвентари, акты, башни, огнестрельное оружие, литейное производство, средневековый Львов.

Bilushchak T.
ARMAMENT OF LVIV DOWNTOWN (WITH DOCUMENT SOURCE)

The analyzing process of formation of scientific knowledge about medieval weapons of Lviv city center. The characteristics of the major inventories XV–XVII centuries. most of which are poorly involved in historical works and the circumstances of the emergence and proliferation of firearms in Lviv.

Key words: inventories, acts, towers, firearm, foundries, medieval Lviv.